

РОЗДІЛ III

Археологія. Музеєзнавство. Пам'яткознавство

УДК 930.1

Геннадій Бондаренко

Проблеми періодизації історичного процесу в історичному пізнанні

У публікації розкрито проблеми періодизації в історичній науці, які постійно викликають увагу дослідників і займають важливе місце в теорії та методології. Окремі поняття ери, періоду, етапу, абсолютного, історичного та сакрального часу мають означення відповідно до історичної хронології. Розглянуто питання періодизації української, європейської й усесвітньої історії. Представлено періодизацію історичного часу І. Лисяка-Рудницького, А. Тойнбі, К. Ясперса, Ю. Павленка.

Історичний час подано разом із поняттям історичного простору, що вказує на можливість скласти синхроністичні таблиці. У них можуть поєднуватись у часі події українські, європейські, усесвітні.

Ключові слова: історичний час, періодизація, ера, період, етап, історичний простір, синхроністична таблиця.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія суспільства, яка багата подіями, свідчить про те, що всі вони відбуваються в часі й просторі, розміщуються в певній послідовності та досліджуються хронологічно. Історичний час – важлива категорія історичного пізнання. У ньому слід розглядати та розрізняти історичний час людства, окремих цивілізацій, історичних осіб тощо за різними проміжками часу. І тому дослідники постійно розробляють питання періодизації історичного процесу.

Проблемами хронології з метою наукового дослідження цікавились історики, географи, філологи та інші вчені, діяльність яких стосувалася датування подій і наукових джерел, зокрема В. Татищев, Н. Карамзін, О. Соловйов, М. Костомаров, А. Шахматов, І. Срезневський, М. Грушевський та ін. Інтерес до історичної хронології пов'язаний із недостатністю вивчення систем літочислення й відсутністю спеціальної довідкової літератури, що потрібно для правильного датування. Практичний інтерес до хронології України пов'язаний із тим, що в різні часи різні українські землі входили до складу держав, які користувалися різними календарями. Тому історичні джерела історії України можуть бути правильно датовані лише за всебічного вивчення регіональної історії та системи літочислення, якою користувались у державі, до якої входили українські землі.

Мета й завдання дослідження. Викладачам, учителям, студентам, краєзнавцям потрібно не лише знати хронологію, але й уміти практично користуватися таблицями, формулами, довідниками для переведення та уточнення дат історичних джерел і подій [2]. Глибоке вивчення історичного процесу дає можливість створювати класифікаційні системи проблемно-хронологічного й хронологічно-проблемного характеру, синхроністичні таблиці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історична хронологія разом із математичною хронологією сприяє встановленню точного часу історичної події. Математична хронологія, або астрономічна, обчислює й досліджує точний астрономічний час за рухом небесних тіл, створює еталони його виміру. Астрономічна хронологія визначає опорні точки відліку, за якими виникнення Всесвіту датується приблизно 14 млрд років тому (хоча існує й інше датування), Сонця – 6 млрд, Землі – 4,5 млрд, життя на Землі – 3,5 млрд років.

Варто зауважити, що загальноприйнятою періодизацією, якої дотримуються історики, є така: ера, період, етап. Ера – великий проміжок часу, який має точку відліку. Існують такі види ер: християнська

¹ © Бондаренко Г., 2017

(нова ера) – «від народження Ісуса Христа», «Візантійська» – від створення світу, що відбулося за 5508 р., до нової ери; мусульманська – «Хіджра» – від часу переселення в 662 р. пророка Мохамеда з Мекки до Медіни та ін.

Період – відтинок історичного часу, частина епохи або ери, що поділяється на етапи. Етап – частина історичного періоду. Загальноприйнято в історичній науці поділяти еру, або епоху, як великий проміжок часу на періоди й етапи, де етап умовно є меншим за інші відтинки історичного часу. Потрібно підкреслити, що існує поняття й визначення абсолютного часу, які дав І. Ньютон [11]. Це тривалість, плинність без початку та кінця (безмірна), без точки відліку. Абсолютний час спрямований у майбутнє. У нього входить історичний, соціальний, біологічний, сакральний види часу.

Зокрема, час історичний – це частина абсолютного часу, тривалості, яка має точку відліку (фіксується ерою та календарем). Він визначає логічну послідовність і тривалість фактів, подій та явищ історичного процесу в історичному пізнанні, а також тривалість існування людини в історичному часі залежно від історичної пам'яті.

Частина абсолютного часу, котра служить лінією, на якій розміщено факти історичного процесу, є лінійним часом. Лінійність часу ввели в історичну науку стародавні греки.

В історичному часі дослідники виділяють час паралельний (альтернативний, або синхронний). Зокрема, час паралельного розвитку цивілізацій використовується для порівняння розвитку держав, націй, цивілізацій тощо в одному історичному часі. Прикладом використання паралельного часу є складання синхроністичних таблиць, зокрема, хронології всесвітньої, європейської, української.

Час, який визначає синхронність життя, часто поєднаний із простором синхроністичними таблицями.

Особливе місце в процесі навчання й пізнання історії займає уявний (міфічний), або мистецький, час – частина тривалості в уяві людини, яка виникає за допомогою історичного та уявного, або мистецького, мислення із можливостями спрямування в минуле й майбутнє (картини, література, кіно, віртуальна реальність). Уявний час представляють художники, письменники, кіномитці й ін.

Поняття, яке визначає в багатьох вимірах об'ємність і просторовість розвитку суспільства, на відміну від лінійного часу, – це циклічний час, котрий використовується для розуміння повторюваності етапів розвитку людства на кожному майбутньому витку, на іншому рівні спіралі часу.

Інколи використовують поняття «часоворот» у руслі часу, подібне до водовороту в руслі ріки. Часоворот означає гальмування руху історичного процесу в майбутнє відповідно до гальмівних процесів розвитку суспільства.

У потоці часу утворюються часовороти, які помітні при порівняльних характеристиках розвитку націй, держав, формацій, цивілізацій. Окремі народи, етноси можуть на тривалий час потрапити в часоворот, загальмувавши прогресивний рух суспільства в майбутнє.

Існує таке поняття, як сакральний час. Це частина божественної вічності, доступна для спостереження смертних, віруючих і використовується в теології.

Варто звернути увагу на використання таких понять, як час доісторичний, час післяісторичний, час позаісторичний.

Доісторичний час – це частина абсолютного часу або тривалості, яка передувала появі людини, людства. Тому хибно використовуються поняття «доісторична людина», «людина в доісторичний час», «доісторична цивілізація», оскільки поняття «доісторичність» полягає у відсутності історичності – людини й людства. Існування людини, людства означає історичність.

Післяісторичний час – той, який триватиме після припинення існування людства.

Позаісторичний час – це час, котрий плине поза існуванням людства й в інших світах може мати інші параметри виміру.

Наукових хронологій, які враховують реальні події, існує достатньо. Серед них – «нова хронологія», що активно розвивається на межі природничих і гуманітарних наук та метою якої є відновлення реального ланцюга історичних подій і їх тривалості. Вона спирається на математичні й природничо-наукові методи датування та сама є основою для наукового аналізу історичних подій. Основи «нової хронології» закладено Миколою Морозовим й Анатолієм Фоменком. Результатом досліджень Анатолія Фоменка та Гліба Носовського стала поява іншої версії хронології світової історії, яка суттєво відрізняється від «традиційної хронології» [7–10].

Нова концепція хронології заснована, передусім, на аналізі історичних джерел методами сучасної математичної статистики й значних комп'ютерних розрахунків. Завдання хронології – правильно

впорядкувати відомі події на вісі часу. Це природно вписується в галузь сучасної математичної статистики та теорії інформації. Оскільки методів суто гуманітарних наук, якою є історія, для розв'язання хронологічних завдань недостатньо, то нова хронологія диктує іншу психологічну картину сприйняття давнини. Тепер поняття «давнина» повинно відповідати XV–XVIII ст. н. е., тобто подіям, які відбувалися 300–400 років тому. Поняття «глибока давнина», таким чином, належить до XIII–XIV ст. н. е. А «найглибша давнина» – XI–XII ст. Раніше від цих століть – період, у якому фактично відсутні писемні джерела. Аналіз історії, за новою хронологією, указує на основи математичних методів і те, що скалігеровська хронологія, а отже й історія «давнини» та середньовіччя, по суті, неправильні. Автори нової хронології доводять, що історія до XVI ст. фальсифікована в часи XVI–XVII ст.

Уперше російською мовою у 2007 р. опубліковано книгу «Виправлена хронологія давніх царств» Ісаака Ньютона [11], видатного англійського вченого XVIII ст., який представив на основі природничо-наукових ідей хронологію Скалігера-Петавіуса як помилкову. Однак ідея Ньютона довго замовчувалася до появи нової хронології.

Але й у новітній час традиційна хронологія не втратила свого ідеологічного характеру, про що свідчать публікації О. Каменцевої [5] та інших учених.

Хронологічні методи датування підтверджують, що їхній діапазон суттєво розширився за останні два століття й поруч із традиційними з'явилися нові. Серед цих методів – математичні (статистичний аналіз джерел), метод статистичних паралелізмів; незалежне астрономічне датування (пошук авторських інваріантів); фізичні (радіовуглецевий аналіз, термолюмінісцентний і калісаргоновий методи); хімічні (метод гідратації обсидана); геологічні (стратиграфія); біологічні (дендрохронологія); лінгвістичні (глотохронологія як метод порівняльно-історичного мовознавства для попереднього визначення часу поділу споріднених мов).

Комплексне застосування хронологічних методів дає можливість використати переваги кожного з них.

На землях України в різні часи застосовували переважно дві *ери*: «від створення світу» (CC) і «від народження Ісуса Христа» (PX). Серед *світових ер* найбільш поширені Александрійська, яка відносила створення світу до 5501 р. до н. е., Антіохійська – до 5969 р. до н. е. і Візантійська, що витіснила обидві попередні, – до 5508 р. до н. е. та використовувалася на Русі. Їй на зміну прийшла *ера* «від Різдва Христового», зокрема на землях, які належали Росії, у 1700 р. за указом Петра I. У Західній Європі цю *еру* застосовують із XV ст.

Ера «від Різдва Христового» вирахована монахом Діонісієм Худим (Малим) у VI ст., коли виникла потреба скласти нові пасхальні таблиці. Діонісій уважав, що Христа розіп'ято у віці 30 років і він воскрес у день Благовіщення, яке відзначається 25 березня (сталось це в неділю). День воскресіння Христа й став днем першої християнської Пасхи. Свято Пасхи християни відзначають у першу неділю після повного місяця, яка настає після весняного рівнодення. Великодні дні припадають на одні й ті самі числа та дні тижня через кожні 532 роки, які є періодом, що вміщує в собі певну кількість повних обертів Місяця навколо Землі. Така великодня неділя 25 березня мала настати в 563 р. Діонісій від числа 563 відрахував число 532 – і перша великодня неділя випала на 31 рік. Потім він відняв ще 30 років віку Христа й отримав рік його народження, який став першим роком нової *ери* та був на той час 763 роком від заснування Риму.

Нині більшість народів світу користуються цією *ерою* та григоріанським календарем, якими перекладаються всі події минулого з інших систем літочислення. Невелика кількість пам'яток писемності, що дійшли до нашого часу із сивої давнини, не дають можливості скласти повне уявлення про лічбу часу в східних слов'ян. Деякі відомості розкривають хронологію й назви місяців з «Остромирового Євангелія» (1057), «Ізборника Святослава» (1076), «Хронологічних статей» Кирика Новгородця (1110 – рік нар. невід.), «Повісті минулих літ» (1113) Нестора та інших історичних джерел.

Для того щоб визначити дати, потрібно знати, яким календарем, на яких українських землях, коли користувались, тобто в складі яких держав вони були (табл. 1).

Стосовно українських земель у часи УНР, то новий стиль запроваджено 1 березня 1918 р.

Отже, різні дати історичних подій, фактів із різних джерел, які стосуються українських земель, потрібно зв'язати з тим літочисленням, яким користувалася держава, і переводити на сучасні *еру* й календар. Особливо це стосується часів із кінця XVI – до початку XX ст., коли змінювалися кордони між державами. Існує таблиця поправок між юліанським і григоріанським календарями (табл. 2).

Таблиця 1

Запровадження григоріанського календаря в українських землях у складі різних держав

Держава	Останній день за юліанським календарем	Перший день за григоріанським календарем
Польща	4 жовтня 1582 р.	15 жовтня 1582 р.
Австрія	6 січня 1584 р.	17 січня 1584 р.
Угорщина	21 жовтня 1587 р.	1 листопада 1587 р.
Росія	31 січня 1918 р.	14 лютого 1918 р.
Румунія	18 січня 1919 р.	1 лютого 1919 р.

Таблиця 2

Поправки для переведення дат із юліанського календаря на григоріанський до 2000 р.

Проміжок часу за старим стилем				Поправка, діб
Від 1 березня	300 р.	до 29 лютого	400 р.	0
Від 1 березня	400 р.	до 29 лютого	500 р.	1
Від 1 березня	500 р.	до 29 лютого	600 р.	2
Від 1 березня	600 р.	до 29 лютого	700 р.	3
Від 1 березня	700 р.	до 29 лютого	900 р.	4
Вщ 1 березня	900 р.	до 29 лютого	1000 р.	5
Від 1 березня	1000 р.	до 29 лютого	1100 р.	6
Від 1 березня	1100 р.	до 29 лютого	1300 р.	7
Від 1 березня	1300 р.	до 29 лютого	1400 р.	8
Від 1 березня	1400 р.	до 29 лютого	1500 р.	9
Від 1 жовтня	1582 р.	до 31 січня	1700 р.	10
Від 1 березня	1700 р.	до 29 лютого	1800 р.	11
Від 1 березня	1800 р.	до 29 лютого	1900 р.	12
Від 1 березня	1900 р.	до 29 лютого	2000 р.	13

Зіставлення ери сучасної з ерами «Візантійською» й мусульманською «Хіджрою» відображено у табл. 3.

Таблиця 3

Основні дати зміни лічби часу на українських землях за ерою від Різдва Христового (Р. Х.), порівняно з візантійською, від створення світу (С. С.) і мусульманською

1-й рік за візантійською ерою	5462	5508	6130	7000	7090	7208	7426
до РХ	5508	46	622	1492	1582	1700	1918
до Хіджри	6130	668	622	870	960	1078	1296
		1-й рік від Р.Х.	1-й рік Хіджри				

- 5508 р. до Р. Х. – початок візантійської ери від створення світу;
 46 р. до Р. Х. – запровадження юліанського календаря в Римі;
 622 р. від Р. Х. – початок Хіджри – мусульманського літочислення;
 1492 р. від Р. Х. – запровадження вересневого літочислення;
 1582 р. від Р. Х. – запровадження григоріанського календаря в Європі;
 1700 р. від Р. Х. – запровадження ери Р.Х. у Росії й січневого новоріччя;
 1918 р. від Р. Х. – запровадження григоріанського календаря в Росії.

Розуміння лінійності й циклічності часу дає можливість відтворити реалії як рух у майбутнє і як просторовий рух на різних щаблях (витках спіралі) історичного часу. Лінійний та циклічний (можливо об'ємний) часи виражають різні рівні історичного мислення й усвідомлення конкретної дійсності.

У розумінні історичного процесу можливе поняття «потік часу», який має такі виміри, як векторність, ширина, довжина, висота. Величезні потоки часу абстрактно можуть існувати паралельно, що дає змогу порівнювати історичний розвиток різних народів, держав, цивілізацій.

Людина й час перебувають у дуже тісному контакті, а саме:

- 1) через розуміння часу (світоглядність);
- 2) вимір й облік часу (технічність);
- 3) уміння користуватися часом (утилітарність).

Б. Успенський ставить таке питання: «Чому сприймається час у просторових категоріях, а не сприймається простір у категоріях часу?» Лише інколи сприймається простір у категоріях часу, тоді коли йдеться про одновимірний простір, коли потрібно визначати час для його подолання. Це тому, що простір пізнається емпірично, а час – розумово. Простір освоюється органами відчуття, а час – свідомістю. Річ у тому, що простір відносно індивіда сталий, а час – активний, хоча людина пасивна відносно часу. Час для людини асоціюється з рухом в одному напрямі [15, с. 41–42]. Історична свідомість передбачає лінійний і незворотний (неповторюваний), а не циклічний (повторюваний) час [15, с. 44]. Лінійний час – абстрактний, циклічний – конкретний. Події на тлі часу лінійного породжують одна одну. Циклічний час взаємопов'язує події [15, с. 45].

Утім, час абсолютний, який уключає лінійний і циклічний, невпинно плине в майбутнє. Оскільки ним користуватися на практиці не дуже зручно, то час можна розуміти як історичний або конкретний, паралельний чи альтернативний, уявний або мистецький, сакральний чи теологічний. Визначення цих понять подано в словнику [3].

Дж. Віко представив циклічність суспільного розвитку таким чином: «Циклічний рух є не просто періодичним повторенням історії через такий собі цикл фіксованих фаз; це не коло, а спіраль; адже історія ніколи не повторюється, а приходиться до кожної нової фази в такій формі, яка різниться тим, що відійшло раніше» [15, с. 125].

Важливо зауважити, що просторово-часові проблеми пізнання історичного процесу, принцип історизму, заперечують можливість передбачень. Річ у тому, що історичне пізнання дає можливість лише прогнозувати історичний процес, оскільки в реальній сучасності досліджувати й вивчати можна лише конкретність, яка відбулася або яка відбувається. Тому говорити про передбачення можна лише тоді, коли здійснився прогноз. Історичний досвід, наявність історичних джерел, фактів, подій, явищ, котрі можуть перейти в майбутнє, дають змогу реалізуватися прогнозам щодо розвитку суспільства.

Сакральний час – частина божественної вічності, яка доступна розумінню віруючих смертних. Проблема розуміння сакрального часу виникає при його порівнянні з історичним часом. Адже сьогодні ми живемо у 2017 р. від Різдва Христового, або у 7525 році ери від створення світу. І хоча ер від створення світу багато, але вони не дають відповіді на питання про походження світу й людини, що вимірюються мільйонами років у світській історії. Одним із пояснень такого неузгодження є детальний аналіз Святого Письма, у якому сказано, що Бог шість діб працював над створенням світу, а сьому добу відпочивав. Оскільки Творець стоїть поза часом і простором і Він створив час та простір, то можна говорити про те, що він міг використовувати добу різної тривалості. Особливо це стосується можливості вмістити в мить велику кількість років, а так само перетворити мить у сотні або й мільйони років. Ери від створення світу обиралися таким чином щоб узгодити між собою часові параметри за Сонцем, Місяцем і зірками, створюючи певні цикли, які б ціле число разів уміщувалося в ері. Тобто відбувалися пошуки зручного використання відліку часу.

Людство поступово вдосконалює своє літочислення – еру й календар та в підсумку має перейти на ту систему, яка буде визнана точнішою. Важливо й те, що християни, у результаті, повинні остаточно обрати той календар і літочислення, які об'єднуюватимуть конфесії.

Створення різних періодизацій завжди було і є важливим питанням будь-якого історичного дослідження.

К. Ясперс, зокрема, запровадив поняття «вісьовий час». «Вісьовий час» – це період, який визначає перехід людства від первісного суспільства до розвинутих цивілізацій і визначається потужним розвитком інтелекту людей.

«Вісьовий час» поділяє історію людства на три періоди: до «вісьового часу», «вісьовий час», після «вісьового часу». К. Ясперс визначив «вісьовий час» VIII – II ст. до н. е. [16]. І якщо у «вісьовому часі» важливу роль відіграє розвиток інтелекту, то наступний період характеризується ще й постійним процесом інтеграції людського суспільства, особливо потужно від часу великих географічних відкриттів.

А. Тойнбі починає західноєвропейську історію від «темних віків», із 675 р. і ділить на чотири періоди по 400 років, із яких останній – «постновітній» – триває із 1875 р. [13, т. 1, с. 50]. Е. Трьольч стосовно інтеграційних процесів починає європейську історію з XV ст. [14, с. 100]. П'ять стадій розвитку людства визначає Ю. Павленко, у якого п'ята стадія починається з XVI ст. і характеризується створенням макроцивілізацій.

Поділ історичного часу на окремі відтинки: ера, період, етап, – які мають хронологічні межі, – можливо представити такими прикладами:

Періодизація західної історії (за А. Тойнбі):

- I період історії західного суспільства («Темні віки»), 675–1075 р.
- II період («середі віки»), 1075–1475 рр.
- III період («новітній»), 1475–1875 рр.
- IV період («постновітній»), 1875 – ? [13, Т. 1, 50].

Періодизація історії України (за І. Лисяком-Рудницьким):

- стародавня та середньовічна Україна;
- Україна в ранньоновітній час;
- Україна XIX ст.;
- Україна XX ст. [6, т. 1, 41–43].

Використовуються також поняття стадійності й формації.

Стадійність розвитку людства (за Ю. Павленком):

• стадія первісного суспільства на рівні доісторичних (ліпше – початкових історичних – Г. Б.) форм розвитку;

• стадія формування передумов ранніх цивілізацій, яка починається з «неолітичної революції» (поява відтворювальної економіки) і в інтервалі між X та III тис. до н. е. Реалізовує перехід від родового, общинного до племінного рівня соціогенезу, коли виникають умови для «міської революції»;

• стадія ранніх цивілізацій давнини (III – I тис. до н. е.);

• стадія традиційних цивілізацій (від початку I тис. до н. е. та «осьового часу»);

• стадія індустріального суспільства та виникнення макроцивілізації в масштабі планети (в інтервалі між XVI ст. і сучасністю) [12, с. 5].

Марксистський підхід до вивчення історії людства окреслив такі формації: первісне суспільство; рабовласницьку; феодальну; капіталістичну; комуністичну.

Зовсім інше спрямування мають періодизації, які визначають розвиток і вплив слов'янства на європейську та світову історію, зокрема М. Бердяєва про роль Росії, оскільки саме їй і православної церкві відведено роль рушіїв майбутнього прогресу людства: 1) Росія кийвська; 2) Росія татарського періоду; 3) Росія московська; 4) Росія петровська, імператорська; 5) Росія радянська [1]. Звичайно, що наявність сьогодні незалежних Росії, України й Білорусі не дає змогу історичній науці прийняти цю періодизацію, хоча в політиці вона використовується.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Існує кілька періодизацій стосовно історії України, які мають уписати її в європейську й світову, у тому числі народницька, радянська, І. Лисяка-Рудницького та кілька сучасних.

Запропоновано одну із сучасних періодизацій історії України:

- 1) первіснообщинний лад, або доцивілізаційний період (800 тис. років тому – початок I тис. до н. е.);
- 2) скіфо-сарматська й еллінська доба, або античний період (VII ст. до н. е. – VI ст. н. е.);
- 3) германо-тюрко-слов'янська доба, або ранньосередньовічний період (VII – IX ст.);
- 4) киеворуська доба, або зріле Середньовіччя (X – перша половина XIV ст.);
- 5) польсько-литовська й татарська доба, або пізні Середньовіччя (середина XIV – середина XVII ст.);
- 6) козацько-малоросійська доба, або ранній новий час (середина XVII – кінець XVIII ст.);
- 7) російсько-австрійська (імперська) доба, або новий час (остання чверть XVIII – початок XX ст.);
- 8) радянська доба, або новітній час (1920 – 1991 рр.);
- 9) доба української державної незалежності, або пострадянський період (із 1991 р.).

Утім, будь-яка періодизація є незавершеною стосовно всесвітньої історії, оскільки обов'язково спрямована в майбутнє, тобто вона має початок у минулому, який може по-різному обґрунтовуватися.

Джерела та література

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва: Мысль, 1990. С.28.
2. Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 424 с. (Розділ «Історична хронологія»).
3. Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії. Луцьк: Волин. нац. ун-т, 2012. 196 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 554 с.; Т. 2. 573 с.
5. Каменцева Е. Хронология. Москва: Высш. шк., 1967. 187 с. ; Москва: Аспект Пресс, 2003. 160 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 554 с.; Т. 2. 573 с.
7. Морозов Н. А. История человеческой культуры в естественно-научном освещении, Христос: в 10 т. Москва: Крафт+Леан, 1997–2003.
8. Носовский Г. В., Фоменко А. Т. Древние зодиаки Египта и Европы. Датировка 2003–2004 годов. Москва: Изд-во АСТ Астрель, 2009. 282 с.
9. Носовский Г. В. Счет лет от Христа и календарные споры. Москва: Изд-во АСТ Астрель, 2009. 119 с.
10. Носовский Г. В., Фоменко А. Т. Реконструкция всеобщей истории: исслед. 1999–2000 гг.: новая хронология. Москва: Делов. экспресс, 2000. 615 с.: ил. (Исслед. по новой хронологии).
11. Ньютон И. Исправленная хронология древних царств. Москва: РИМИС, 2007. 648 с.
12. Павленко Ю. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: навч. посіб. Київ: Либідь, 1996. 360 с.
13. Тойнбі А. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. Т. 1. 614 с.; Т. 2. 406 с.
14. Трельч Э. Историзм и его проблемы. Москва: Юрист, 1994. 719 с.
15. Успенський Б. Этюды о русской истории. Санкт-Петербург: Азбука, 2002. 480 с.
16. Ясперс К. Смысл и назначение истории/пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

Бондаренко Геннадій. Проблеми періодизації історичного процесу в історичному знанні. В публікації досліджуються проблеми періодизації в історичній науці, які постійно викликають увагу дослідників і займають важке місце в теорії і методології. Окремі поняття ери, періода, етапа, абсолютного, історичного і сакрального часу мають визначення в відповідності з історичною хронологією. Розглядаються питання періодизації української, європейської і всесвітньої історії. Представлено ряд періодизацій історичного часу І. Лисяка-Рудницького, А. Тойнбі, К. Ясперса, Ю. Павленка. Історичний час подається разом з поняттям історичного простору, що вказує на можливість складати синхроністичні таблиці. Вони можуть поєднуватися за часом події українські, європейські, всесвітні.

Ключові слова: історичний час, періодизація, ера, період, етап, історичний простір, синхроністична таблиця.

Bondarenko Gennadiy. Problems of Periodization of Historical Process in Historical Knowledge. The publication is devoted to the problems of periodization in historical science, which constantly attract the attention of researchers and occupy an important place in theory and methodology. Separate notions of the era, period, stage, absolute, historical and sacred time have meanings in accordance with historical chronology. Issues of periodization of Ukrainian, European and world history are considered. A series of periodizations of the historical time of I. Lisyak-Rudnitsky, A. Toynbee, K. Yaers, Yu Pavlenko was presented. Historical time is presented together with the notion of historical space, indicating the possibility of synchronizing tables. They can be combined in time events Ukrainian, European, world.

Key words: historical time, periodization, era, period, stage, historical space, synchronistic table.

Стаття надійшла до редколегії
18.09.2017 р.

УДК 94(477.82-2):(-411.16)«179/193»

Валентина Надольська

Документи Державного архіву Волинської області як джерело до вивчення історії єврейської громади Олики (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)

У статті проаналізовано документи Державного архіву Волинської області, які характеризують соціально-економічні, правові, релігійні, культурні аспекти історії євреїв Олики кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. Різноманітні за змістом і методами складання, під час аналітичного їх вивчення вони можуть бути використані для дослідження минулого єврейської громади містечка.

Ключові слова: Державний архів Волинської області, євреї, Олика, Волинська губернія, Волинське воєводство, архівний фонд.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиріччя значно активізувалася наукова розробка питань історичного розвитку регіонів та окремих населених пунктів під кутом зору етнічності. Вивчення традиційної життєдіяльності іноетнічних громад, які тривалий час проживали на українських землях, робить українську історію більш багатогранною й цілісною. До регіонів, які впродовж декількох століть характеризувалися поліетнічністю населення, належить також Волинь. Своєю чисельністю, компактністю розселення в містах і містечках краю, стійкістю етнічних традицій серед національних меншин вирізнялися євреї.

Історія виникнення єврейських громад у містах і містечках Волині, їх залученість до економічного, громадського, політичного, культурного життя краю, особливості способу життєдіяльності та інші аспекти історичного минулого єврейської меншини вимагають ґрунтовного наукового дослідження. Цій проблематиці приділяють значну увагу зарубіжні наукові інституції: Всесвітня федерація волинських євреїв, Товариство волинських євреїв в Ізраїлі, Яд Вашем, – які видають часопис «Ялруд Волинь», серію меморіальних книг про життя єврейських громад в окремих населених пунктах Волині. Проте залишається актуальним вивчення зазначених проблем із залученням місцевих матеріалів, серед яких важливе місце посідають архівні документи.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Зазначені вище матеріали стали основою для написання низки публікацій про різні періоди історичного розвитку Олики (В. Атаманенко, О. Бірюліна, М. Богущ, А. Заяць, О. Карліна, Є. Ковальчук, С. Терський та ін.). Їхній інформаційний потенціал для вивчення історії населеного пункту частково розкрито в наукових розвідках В. Александровича, В. Гики. Однак недослідженою залишається проблема висвітлення в архівних документах життєдіяльності євреїв – до середини XX ст. найбільш численної групи населення Олики.

Мета статті – проаналізувати документи Державного архіву Волинської області, які стосуються різних аспектів історії й культури євреїв Олики кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Їх виявлено у фондах низки організацій та установ Російської імперії й Польської Республіки. До ф. 486 «Олицька міська ратуша» (1799–1861 рр.) увійшла документація виборного органу міського станового самоврядування, створеного згідно з «Городовим положенням» (1785 р.) після включення Правобережної України до складу Росії та поширення на її територію дії «Учреждения о губерниях» (1775 р.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ратуша відала адміністративно-господарськими, судовими та фінансовими справами купецького й міщанського станів. Як орган міського управління ратуша обиралася на підставі указу Сенату від 23 грудня 1798 р. у складі одного бургомистра та трьох ратманів [17, арк. 269]. Через кілька років склад ратуші розширено двома ратманами від єврейської громади. Таким він лишився до ліквідації інституції в 1866 р. на підставі «Правил об упразднении магистратов и ратуш».

---

¹ © Надольська В., 2017